

Marta Bloch, Paweł Marek Pogodziński

Archeologiczne instytucje paramuzealne w województwie pomorskim

Rocznik Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu 5, 100-112

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marta Bloch
(Uniwersytet Gdański)

Paweł Marek Pogodziński
(Muzeum Archeologiczne w Gdańsku; Uniwersytet Gdański)

Archeologiczne instytucje paramuzealne w województwie pomorskim

W województwie pomorskim w ostatnich latach, w związku z pojawieniem się funduszy unijnych, a także dynamiczną i kreatywną inicjatywą lokalną, powstały trzy jednostki, które możemy określić jako instytucje paramuzealne. Są to: Samorządowa Instytucja Kultury „Grodzisko Owidz”, Faktoria Handlowa w Pruszczu Gdańskim oraz Park Kulturowy „Osada Łowców Fok” w Rzucewie. Specyfika tych instytucji polega na tym, że podstawowy zakres ich działalności to szeroko rozumiana promocja archeologii.

Pomimo iż jednostki te funkcjonują już od jakiegoś czasu w krajobrazie instytucji kultury województwa pomorskiego, do tej pory nie doczekały się próby określenia charakterystyki ich działalności. Uznaliśmy, że w przypadku tychże jednostek właściwym wydaje się ich określenie jako paramuzea. W definicji Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) instytucja paramuzealna to:

Niebędąca muzeum jednostka organizacyjna, nienastawiona na osiągnięcie zysku, której celem jest trwała ochrona dóbr kultury, nauki i techniki oraz przyrody, którą uznaje się za posiadającą charakter muzealny. Zgodnie z rekomendowaną przez UNESCO klasyfikacją Międzynarodowej Rady ds. Muzeów (ICOM – International Council of Museums) instytucją paramuzealną może być: ogród zoologiczny (wszystkie jego formy takie, jak akwaria, terraria itp.), ogród botaniczny, rezerwat przyrody (udostępniany zwiedzającym w sposób rejestrowany, na ogół prezentujący również zestaw zbiorów lub opracowane wystawy tematyczne; w szczególności są to: groty, jaskinie, akwenty, parki), pomnik historii (zabytek) lub inna jednostka – m.in. planetarium, miasteczko czy centrum nauki i techniki, a także niebędąca muzeum ekspozycja stała ukazująca osiągnięcia, odkrycia i ciekawostki z dziedziny historii, archeologii, kultury, przyrody, techniki itp.¹.

Zgodnie z wytycznymi GUS zawartymi w sprawozdaniu K-02² uznaliśmy, pomimo funkcjonowania oficjalnych określeń „park kulturowy” (dotyczy to jednostek w Rzucewie oraz Faktorii w Pruszczu Gdańskim), opisane przez nas instytucje za paramuzea. Funkcjonują one w specyficzny sposób, ponieważ spełniają w pewnym zakresie zadania muzeum, zgodnie z definicją zawartą w Dz. U. z 2007 r. Nr 136, poz. 956 z późniejszą zmianą, tj. „informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrazliwości poznawczej i estetycznej”.

W Osadzie Łowców Fok oraz w Faktorii prezentowane są wystawy zabytków arche-

1 http://www.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTML.htm?id=POJ-210.htm (data dostępu: 05.02.2014).

2 <http://form.stat.gov.pl/formularze/2014/passive/K-02.pdf> (data dostępu: 05.02.2014).

ologicznych³. Instytucje w Owidzu i Rzucewie prowadzą działalność edukacyjną, w tym lekcje muzealne⁴. Wszystkie z omawianych jednostek posiadają także dość urozmaicony i bogaty program zwiedzania poprzez „żywe spotkania z historią” – często towarzyszą temu pokazy walk, dawnego rzemiosła, spektakle i festyny historyczne. W przypadku trzech omawianych paramuzeów tylko w Rzucewie można bezpłatnie zwiedzać Park, opłata pobierana jest w przypadku wstępu na wystawę archeologiczną. Pozostałe jednostki są raczej instytucjami komercyjnymi, nastawionymi na zysk⁵.

Samorządowa Instytucja Kultury „Grodzisko Owidz”

Mapa grodziska w Owidzu

Miejscowość Owidz położona jest około 3km na południowy wschód od Starogardu Gdańskiego. Grodzisko położone jest malowniczo, na wzgórzu morenowym, na prawym brzegu rzeki Wierzyca⁶.

Grodzisko to cieszyło się i cieszy dużym zainteresowaniem archeologów, dlatego też było wielokrotnie badane od 1957 do 2012 roku⁷. O ile wcześniejsze badania byłymi badaniami niedestrukcyjnymi – ograniczały się do zbierania fragmentów naczyń z powierzchni grodziska, to od 1973 roku są to pełne badania archeologiczne ingerujące w strukturę zabytkową stanowiska⁸. Za najwartościowsze ze wszystkich badań należy uznać badania prowadzone w latach 2008-2009 pod kierownictwem Adam Ostasza. Wyniki tych prac przyczyniły się scalenia danych z poprzednich sezonów badawczych, w znacznej mierze do uszczegółowienia chronologii stanowiska, na XI – XI/XII wiek, a także do precyzyjnego określenia wymiarów grodziska⁹.

3 Zabytki prezentowane na wystawach zostały wypożyczone ze zbiorów Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

4 Oferta lekcji muzealnych posiada faktoria: <http://www.faktoria-pruszcz.pl/page/oferta-dla-szkol> (data dostępu: 02.02.2014), w ofercie Grodziska Owidz są „Żywe lekcje historii”: http://www.owidz.pl/oferta_zywe-lekcje-historii_185_121.html (data dostępu: 02.02.2014).

5 Najlepszym przykładem tych działań jest Grodzisko w Owidzu, gdzie część pawilonu wystawienniczo-dydaktycznego została przekształcona w Restaurację Grodzisko: <http://restauracjagrodzisko.pl/> (data dostępu: 05.02.2014).

6 A. Ostasz, *Owidz, AZP:20-43/18, nr stan. w miejscowości 1. SAZ:0996/01/18. Wyniki badań sondażowych*, Gdańsk 2010, s. 4.

7 *Warownia na kupieckim szlaku. Gród w Owidzu*, (red.) M. Wałaszewska, A. Błażyński, Starogard Gdański 2013, s. 10-12.

8 A. Ostasz, *Interdyscyplinarne badania grodziska wczesnośredniowiecznego w Owidzu, gm. Starogard Gdański, pow. Starogard Gdański, woj. pomorskie*, Gdańsk 2009, s. 20.

9 A. Ostasz, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Owidzu, pow. Starogard Gdański. Wyniki badań z lat 2008 – 2009* (w druku).

Wkop oraz ławy fundamentowe jednego z budynków „rekonstruowanych” na grodzisku w Owidzu, (fot. Paweł Marek Pogodziński).

W 2009 uzyskano dofinansowanie w ramach „Regionalnego Programu Operacyjnego dla Województwa Pomorskiego na lata 2007-2013”¹⁰. W 2010 opracowano projekt budowlano-wykonawczy, który zakładał wybudowanie: „na terenie grodziska: chaty słowiańskie – 10 szt., wieża bramna, wieża strażnicza, częstokół z wałem ziemnym; na terenie podgrodzia: budynek wystawienniczo-dydaktyczny, plac i parking przy budynku wystawienniczym”¹¹. W 2010 roku przystąpiono do drugiego etapu realizacji inwestycji: „wyposażenie terenu wokół grodziska w amfiteatr

z widownią na 380 osób i budowa wieży schodkowej z zapleczem”¹². Oba etapy zostały zakończone. Planowane są kolejne dwa, zakładające między innymi: budowę przystani kajakowej na rzece Wierzyca, dróg dojazdowych oraz placu zabaw¹³. W 2011 decyzją Rady Gminy Starogard Gdański powołano samorządową instytucję kultury – Grodzisko Owidz, a do głównych zadań wymienionych w statucie działalności tej instytucji należy: „edukacja kulturalna i wychowanie poprzez sztukę, gromadzenie, dokumentowanie, tworzenie, ochrona i udostępnianie dóbr kultury powiązanych bezpośrednio z grodziskiem”¹⁴.

Za trafny wydaje się pomysł ożywienia kulturalnego regionu, jakim jest Kociewie, stosunkowo ubogiego w ośrodki muzealne, a także atrakcje turystyczne związane z dziedzictwem archeologicznym. Pomysł, by wykorzystać w działaniach promocję archeologii, jest jak najbardziej sensowny¹⁵. Rodzą się jednak wątpliwości, czy realizacja i efekt poczynionej rekonstrukcji spełniają pokładane w nim oczekiwania oraz czy inwestycja ta nie przyniosła więcej szkody niż pożytku dla tego zabytku. Wykonana realizacja przyczyniła się do znacznej transformacji, zarówno grodziska, jak i przestrzeni doń przylegającej.

Duże wątpliwości budzą rekonstrukcje dokonane na grodzisku. Przy opisie zdjęć umieszczonych na oficjalnej stronie grodziska widnieje taka informacja: „Nasze grodzisko w całej swej krasie. Prace trochę trwały, ale opłaciło się. Budynki i całe założenie grodziska zostały wybudowane ściśle według prawdy historycznej”¹⁶. Czy aby na pewno? Porównując lokalizację miejsca założenia wykopów badawczych, a miejsca posadowienia domostw, widoczna jest duża dowolność planistów w lokalizacji poszczególnych obiektów rekonstrukcyjnych. Zastanawiające jest, jakimi przesłankami kierowały się osoby odpowiedzialne za planowaną rekonstrukcję, by domy zrębowe, nieróżniące się od siebie, wybudować wokół domniemanego placu, który zajmuje 1/3 majdanu. Nie jest to zgodne z wynikami badań archeologicznych

10 *Warownia...op. cit.*, s. 44.

11 *Ibidem*, s. 44

12 *Ibidem*, s. 48

13 *Ibidem*, s. 51.

14 *Ibidem*, s. 52. Zadania statutowe jednostki odpowiadają charakterystyce muzeum określonej w Dz. U. z 2007 roku, nr 136, poz. 956.

15 H. Paner, D. Król, *Dziedzictwo archeologiczne powiatu starogardzkiego. Stan i perspektywy*, „Rydwan. Roczniki Muzealne Muzeum Ziemi Kociewskiej”, (2006), nr 1, s. 15-25.

16 http://www.owidz.pl/galeria_grodzisko_30_124.html (data dostępu: 06.02.2014).

prowadzonych na grodzisku¹⁷, a także ze sposobem zabudowy grodzisk wczesnośredniowiecznych¹⁸. Mało przekonująco wyglądają wybudowane domostwa zrębowe, skoro na podstawie wyników badań archeologicznych można stwierdzić, że zabudowę mieszkalną grodu stanowiły głównie „ziemianki, z zadaniem na palowej konstrukcji z wewnętrznym paleniskiem i kształcie owalnym lub lekko wydłużonym...”¹⁹. Czym kierowali się „twórcy”, by każdemu z tych budynków nadać imienną nazwę, skoro badania archeologiczne nie stworzyły takich przesłanek²⁰. Dość zagadkowa jest kwestia wybudowanych wież. Dwie z nich – bramna i obronna – są kreacją planistów. W ramach prowadzonych badań archeologicznych nie odkryto bramy, a tym bardziej wieży bramnej²¹. W miejscu wybudowania wieży obronnej prowadzono prace badawcze, które przyniosły odkrycie wału ziemnego i pozostałość palisady²². Interesujące jest także wybudowanie wieży mieszkalnej, nazwanej też „wieżą ostatniej obrony”, której prawdopodobne fundamenty odkryto w zupełnie innym miejscu, oddalonym ok. 40-50m w kierunku wschodnim²³.

Warto odnieść się także do sposobu wykonania rekonstrukcji na grodzisku. Jak czytamy w sprawozdaniu z nadzorów archeologicznych: „Na obszarze grodziska wykonywano ręczne odhumusowanie terenu pod rekonstrukcje chat i częstokołu, niestrawnie związanych z gruntem”²⁴. Chaty oraz wieża mieszkalna zostały wykonane na betonowych lawach fundamentowych, aby je wykonać, należało wykonać wykopy do ok. 1 m głębokości. Tak głęboko wykonane wykopy z całą pewnością naruszyły i zniszczyły warstwy kulturowe. W tym samym sprawozdaniu z nadzorów widnieje taka informacja: „Na terenie chat oraz wiaty, poza wykopem nr 1, zadokumentowano jedynie spąg humusu oraz stropowe partie W.3 z niewielką ilością zabytków ruchomych”²⁵. W badaniach prowadzonych w 2006 oraz 2008-2009 stwierdzono, że miąższość humusu wynosiła od 5 do 30 cm, a pod nim zalegały warstwy i obiekty wczesnośredniowieczne²⁶. W sprawozdaniu autorki same zauważają, że miąższość wykopu pod wieżę mieszkalną dochodziła do 1,1m a „Z **haldy** (podkreślenie autorów) pozyskano znaczną ilość zabytków ruchomych, głównie ceramiki i kości zwierzęcych, o chronologii wczesnośredniowiecznej”²⁷.

Warto także odnieść się do badań archeologicznych prowadzonych w formie nadzoru na podgrodzium, między innymi w ramach budowy amfiteatru²⁸. Dostarczyły one informacji o obecności osadnictwa (palenisko i jamy), a także źródeł ruchomych datowanych na okres wczesnego średniowiecza. Wyniki tych prac nie stały się przyczynkiem do przeorganizowania

17 A. Ostasz, *Wczesnośredniowieczne...*, op. cit.; J. Jarzęcka-Stąporek, *Wstępne sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w roku 2006 na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Owidzu, gm. Starogard Gdański, woj. pomorskie stan. nr 18*, Gdańsk 2006, s. 5-27.

18 Choćby na grodzisku w Sopocie. A. Szymańska-Bukowska, *Sopot w zamierzchłej przeszłości. Grodzisko wczesnośredniowieczne*, Gdańsk 2010, s. 29, ryc. 8.

19 *Warownia...*, op. cit., s. 32.

20 W archeologii często dokonuje się takich interpretacji, np. na podstawie znalezisk dużej ilości przedmiotów z bursztynu, półwytworów, surowca bursztynowego w obiektach mieszkalnych. W tym kontekście można pokusić się o stwierdzenie, że była to chata bursztynnika.

21 A. Ostasz, *Owidz, AZP...*, op. cit., s. 4-5

22 J. Jarzęcka-Stąporek, *Wstępne...*, op. cit., s. 18.

23 *Ibidem*, s. 22-24

24 M. Warmińska, S. Kurzyńska, *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego na terenie inwestycji: Rekonstrukcja grodziska średniowiecznego wraz z turystyczną infrastrukturą towarzyszącą w Owidzu. (działki nr 175, część 149, 173, 14, 181, 188/14, 171)*, Gdańsk 2011 (w sprawozdaniu brak nr stron).

25 *Ibidem*.

26 J. Jarzęcka-Stąporek, *Wstępne...*, op. cit., s. 5-27. A. Ostasz, *Wczesnośredniowieczne...*, op. cit., s. 3.

27 M. Warmińska, S. Kurzyńska, op. cit.

28 S. Wadył, *Opracowanie wyników ratowniczych badań wykopaliskowych przeprowadzonych w Owidzu, gm. Starogard Gdański w związku z inwestycją „Rekonstrukcja grodziska średniowiecznego wraz z turystyczną infrastrukturą towarzyszącą w Owidzu”*, Gdańsk 2012, s. 4-12.

projektu (w celu ochrony zabytku) ani też nie uwzględniono przeprowadzania wnikliwych szerokopłaszczyznowych prac archeologicznych.

Można zauważyć, że przez coraz większe zainteresowanie grodziskiem, a także jego rekonstrukcją, prowadzone są na co raz większą skalę badania, które niszczą nieodwracalnie substancję zabytkową. O ile w ramach badań grodziska do roku 2009 założono 33 wykopy, a przebadano powierzchnie 623m², o tyle w okresie 5 tygodni – zimowych, roku 2010 – na domniemanym podgrodziu, w ramach badań wyprzedzających budowę infrastruktury „Grodziska Owidz”, przebadano obszar o powierzchni 2139m²²⁹.

Zakres poczynionych prac warto odnieść do jednego z założeń projektu „Grodzisko Owidz”:

zachowanie i ochrona lokalnej historii i tradycji – realizacja projektu ma na celu zachowanie w bardzo dobrym stanie grodziska o powierzchni 45000m², które pozwoli na bardzo dobre odtworzenie warunków życia ówczesnych mieszkańców grodu, ich zwyczajów, tradycji kultury, które przybliżają nam przeszłość historyczną regionu i kraju³⁰.

W świetle przytoczonych argumentów widoczne jest dość spore rozminięcie się z założeniami.

Oglądając całość wykonanych i planowanych prac, można odnieść wrażenie, że gród w Owidzu jest przysłowiowym „kwiatkiem u kożucha”. Na domniemanym podgrodziu, po znacznym przeobrażeniu krajobrazu, wybudowano bądź planowane jest wybudowanie: „Chat słowiańskich o funkcji usługowej”³¹, „Parku przygód”³², „Parku doświadczeń”³³ oraz „Punktu widokowego”³⁴, który jest sztucznie utworzonym wyniesieniem. Zasadnym wydaje się pytanie, czy poczyniona inwestycja musiała wiązać się z tak silną transformacją chronionego krajobrazu kulturowego³⁵! Pozostaje jedynie pytanie: czy osobom odpowiedzialnym za taką formę rekonstrukcji zabrakło wyobraźni czy też po prostu mieli jej za dużo?

Smutnym pozostaje fakt, że na oficjalnej stronie, w zakładce „o nas”, pierwszy akapit zaczyna się od słów: „Przez wiele wieków Grodzisko w Owidzu było jedynie świadectwem bogatej historii tych terenów, istniejącym głównie w świadomości badaczy historii i pasjonatów zakochanych w epoce średniowiecza...”³⁶. Trudno nie oprzeć się wrażeniu, że grodzisko to rzeczywiście „było”, a obecna forma rekonstrukcji i towarzyszących temu działań jest trudna do zaakceptowania przez „pasjonatów zakochanych w epoce średniowiecza”.

29 *Warownia...*, *op. cit.*, s. 10-11.

30 *Ibidem*, s. 52.

31 *Ibidem*, s. 65.

32 „Park przygód – podzielony na poziomy: I – z drewnianymi wieżami z pochylniami i linowymi mostami oraz podwórcem, dla organizacji zabaw i turniejów dla dzieci, II – ze sprężynowymi bujakami, karuzelą, drewnianymi domkami, wieżą z dźwigiem wiaderkowym, usytuowaną w piaskownicy, III – ze skałami do wspinaczki, kolejką linową i różnymi elementami gimnastycznymi i sprawnościowymi” (http://www.owidz.pl/artukul_rekonstrukcja-grodziska-sredniowiecznego-w-miejscowosci-owidz--etap-iii---gmina-starogard-gdanski-_223_128.html) (data dostępu: 06.02.2014).

33 „Park doświadczeń – przeznaczony dla różnych form aktywności ruchowej i umysłowej w celu poznania zjawisk przyrodniczych, geologicznych, fizycznych i historycznych. Na terenie parku wydzielone zostaną strefy: „rozwoju umiejętności manualnych”, „gier i zabaw”, „wioska koczownicza”, „centrum”” (http://www.owidz.pl/artukul_rekonstrukcja-grodziska-sredniowiecznego-w-miejscowosci-owidz--etap-iii---gmina-starogard-gdanski-_223_128.html) (data dostępu: 06.02.2014).

34 *Warownia...*, *op. cit.*, s. 65.

35 *Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Poradnik dla planistów i samorządów lokalnych*, Warszawa 2001, s. 25-29.

36 http://www.owidz.pl/artukul_grodzisko-owidz_182_128.html (data dostępu: 07.02.2014).

Park Kulturowy „Osada Łowców Fok” w Rzucewie

Park Kulturowy „Osada Łowców Fok” w Rzucewie, gmina Puck, został otwarty 26 czerwca 2013 roku. Obiekt ten powstał w celu promocji krajobrazu kulturowego w formie turystycznej i edukacyjnej, której podstawowym elementem jest teren dawnej osady „łowców fok”, datowanej na V-II tys. p.n.e.³⁷.

Chata Kaszubska, która stanowi część Parku Kulturowego „Osada Łowców Fok” w Rzucewie,
(fot. Paweł Marek Pogodziński).

Osada ta została odkryta w 1894 roku i jest jednym z najważniejszych stanowisk archeologicznych w północnej Polsce³⁸. Stanowisko to było obiektem systematycznych badań archeologicznych prowadzonych przez Danutę Król z Muzeum Archeologicznego w Gdańsku od 1984 roku³⁹. Badania dowiodły, że wyróżniona kultura cechowała się urozmaiconym wykorzystywaniem zasobów morskich, specjalizując się w rybolówstwie oraz w łowiectwie fok, których odkryto liczne szczątki na terenie osady⁴⁰. Jest to charakterystycznym wyróżnikiem tej kultury na tle innych kultur archeologicznych z obszaru ziem polskich.

Projekt, by udostępniać potencjalnym odbiorcom wyniki prac archeologicznych prowadzonych na terenie osady, był realizowany już w latach 90., kiedy to na terenie Rzucewa, staraniem Król, była prezentowana w jednym z pomieszczeń w „bazie” archeologicznej skromna wystawa prezentująca wyniki badań.

37 D. Król, *Park Kulturowy Osada Łowców Fok w Rzucewie gmina Puck, Gdańsk – Rzucewo, 2013* (ulotka informacyjna); http://rzucewo.com/?page_id=7 (data dostępu: 15.01.2014).

38 D. Król, *Osada Łowców Fok w Rzucewie*, [w:] *Ziemia Pucka. Przewodnik*, [b.r.], Gdańsk 2012, s.42.

39 D. Król, *Excerpts from Archaeological Research AT Rzucewo, Puck Region*, [w:] *The Built Environment of Coastal Areas During the Stone Age*, (red.) D. Król, Gdańsk 1997, s.135.

40 J. Storå, *Charakterystyka eksploatacji fok na neolitycznym stanowisku w Rzucewie*, [w:] *Aktualne problemy epoki kamienia na Pomorzu*, (red.) M. Fudziński i H. Paner, Gdańsk, s. 337-345.

Podczas sesji Rady Gminy Puck w 2000 roku przedstawiono idee stworzenia trwałej ekspozycji, nie było jednak ówczesznie ani podstaw prawnych, ani funduszy umożliwiających założenie parku. Dopiero ustawa z 2003 roku, dotycząca parków kulturowych⁴¹, pozwoliła sformalizować budowę. W 2007 w planie zagospodarowania przestrzennego zapisano utworzenie Parku Kulturowego – Osada Łowców Fok w Rzucewie⁴². W kolejnym roku została przedstawiona przez MAG koncepcja Parku, autorstwa Danuty Król i Teresy Iżewskiej, która stała się podstawą uchwały Rady Gminy Puck o utworzenia Parku Kulturowego⁴³. Budowę obiektów rozpoczęto w 2012 roku ze środków z Programu Operacyjnego „Zrównoważony rozwój sektora rybołówstwa i nadbrzeżnych obszarów rybackich 2007 – 2013”⁴⁴.

Efektom realizacji projektu jest wykonanie: drewnianej tzw. Chaty Kaszubskiej, w której znajdują się ekspozycja archeologiczna prezentująca zabytki pochodzące z badań rzucewskich⁴⁵. Drugim elementem są rekonstrukcje obiektów archeologicznych rozproszone na terenie parku, m.in.: chata, grób, ziemianka, piec, znajdujące się na otwartym terenie, dostępne dla wszystkich zwiedzających. Poprowadzona jest także ścieżka spacerowa ułatwiająca zwidzenie parku, przy której ulokowane są miejsca do odpoczynku. Przy każdym z obiektów znajduje się tablica z informacjami o rekonstrukcji. Istotnym jest fakt, iż lokalizacje rekonstrukcji nie są przypadkowe i dowolne, bowiem wszystkie zostały utworzone w miejscach odkrycia.

Rekonstrukcja pieca jako przykład ekspozycji otwartej
w Parku Kulturowym „Osada Łowców Fok” w Rzucewie, (fot. Paweł Marek Pogodziński).

41 Dz. U. Nr 162, poz. 1568; <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20031621568> (data dostępu: 15.01.2014).

42 D. Król, *Osada...*, *op. cit.*, s. 54.

43 D. Król, *Park...*; http://rzucewo.com/?page_id=7 (data dostępu: 15.01.2014).

44 *Ibidem*.

45 Wystawa prezentowana w Chacie Kaszubskiej, pochodzi ze zbiorów Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, przygotowana została przez D. Król z Muzeum Archeologicznego w Gdańsku – jest to wystawa czasowa.

Założeniem budowy parku był prowadzenie działalności edukacyjnej dostosowanej do różnych grup wiekowych ze szczególnym uwzględnieniem dzieci i młodzieży. Dla tych grup miały być prowadzone lekcje żywej historii z naciskiem na pokazanie rzemiosł związanych z kulturą rzucewską, jak garncarstwo, drogownictwo, krzemieniarstwo⁴⁶.

Po udanych 3 miesiącach letnich od rozpoczęcia funkcjonowania obiektu nastąpił zastój w funkcjonowaniu tej instytucji. Gmina Puck, która zarządza tym obiektem, wydaje się nie mieć długofalowej strategii jego funkcjonowania. Już w trakcie sezonu letniego zwiedzający narzekali na brak informacji i reklamy o nowo powstałym Parku Kulturowym, a większość z nich określała się jako przypadkowi turyści. Obecnie w obiekcie tym pracuje tylko jedna osoba – „gospodarz obiektu”, niebędący archeologiem.

Faktoria w Pruszczu Gdańskim

Obiekt ten stanowi część Międzynarodowego Bałtyckiego Parku Kulturowego Faktoria w Pruszczu Gdańskim⁴⁷. Oficjalnym operatorem parku jest Centrum Kultury i Sportu w Pruszczu Gdańskim⁴⁸.

Przyczynkiem do powstania faktorii było odkrywanie w regionie Pruszcza Gdańskiego, jak i w samym Pruszczu Gdańskim licznych znalezisk z okresu wpływów rzymskich⁴⁹. Wyniki tych badań stały się podstawą do postawienia tezy, iż w regionie tym ukształtowało się rozległe centrum handlowe, gdzie do mieszkańców z terenu Imperium Romanum docierały dobra – naczynia, monety, ozdoby, a podstawą tego handlu był bursztyn⁵⁰. Co istotne dla naszych rozważań, należy zaznaczyć, że na terenie Pruszcza Gdańskiego odkrywane są do tej pory głównie rozległe cmentarzyska z omawianego okresu⁵¹, rzadko osady, głównie o charakterze produkcyjnym⁵². Do tej pory na terenie Pruszcza Gdańskiego, jak również w jego pobliżu, nie odkryto osady dającej się bezdyskusyjnie określić jako miejsce handlowe, centrum handlu, faktorię, a powstała faktoria jest raczej współczesną odpowiedzią na pytania i tezy stawiane przez archeologów, które nie znalazły potwierdzenia w źródłach⁵³.

Efektom starań, głównie Urzędu Miasta Pruszcz Gdański, było wybudowanie faktorii, którą części składowe tworzą: „Chata Wodza – ekspozycja muzealna, Hala Targowa – miejsce spotkań z żywą archeologią oraz rekonstrukcje Chaty Bursztyniarza i Chaty Kowala, zostały pomyślane, jako miejsce połączenia nowych technologii z bogactwem zabytków archeologicznych i pięknem bursztynowych eksponatów”⁵⁴. Obiekt zajmuje około 1,5 ha, wcześniej teren ten został objęty badaniami archeologicznymi, w ramach których odkryto osadę wczesnośredniowieczną datowaną na X i XI wiek (być może do początków XII wieku)⁵⁵. Cały teren został otoczony sosnową palisadą, w ramach której wybudowa-

46 D. Król, *Park...*; http://rzucewo.com/?page_id=7 (data dostępu: 15.01.2013).

47 W skład tego kompleksu wchodzi: Faktoria – rekonstrukcja osady handlowej z okresu wpływów rzymskich, Faktoria Kultury – miejsce wydarzeń artystycznych, oraz m.in. wielofunkcyjne boisko, urządzenia fitness, skatepark.

48 <http://www.ckis-pruszcz.pl/> (data dostępu: 07.02.2014).

49 M. Stąporek, *Centrum handlu bursztynem w okresie wpływów rzymskich na zachód od ujścia Wisły*, [w:] *Bursztyn - poglądy, opinie, tom. 2, Materiały z seminariów Amberif 2005-2009*, (red.) B. Kosmowska-Ceranowicz, W. Gierłowski, Gdańsk, s. 105-106.

50 <http://www.faktoria-pruszcz.pl/page/o-faktorii> (data dostępu: 07.02.2014).

51 <http://www.mpov.uw.edu.pl/pl/thesaurus/stanowiska/pruszcz-gdanski-> (data dostępu: 07.02.2014).

52 M. Stąporek, *Centrum...*, *op. cit.*, s. 105

53 *Ibidem*, s. 103-110.

54 <http://archeowiesci.pl/2011/08/10/faktoria-handlowa-w-pruszczu-gdanskim-zaprasza-na-podroz-w-przeszlosc/> (data dostępu: 07.02.2014).

55 P. Fudziński, M. Fudziński, *Ratownicze badania wykopaliskowe na osadzie wczesnośredniowiecznej w Pruszczu*

no wieże bramne. Na terenie faktorii wykonano także rekonstrukcje kamiennych kręgów. Należy zaznaczyć, że plan powstałych rekonstrukcji Chat Bursztyniarza i Kowala został stworzony na podstawie wnikliwej analizy źródeł archeologicznych wykonanej przez dr Annę Strobin i mgr. Adama Ostasza⁵⁶. Obiekty te są najwartościowszymi pod względem zgodności z dostępnymi wynikami badań archeologicznych. Całość dopełnia bardzo pieczołowite i szczegółowe odtworzenie zbioru przedmiotów z okresu wpływów rzymskich, jak: naczynia, narzędzia, ozdoby, ubiory, które są obiektami odtworzonymi zgodnie z aktualną wiedzą archeologiczną⁵⁷. Inne obiekty wykreowane na terenie Faktorii są pomysłem osób związanych z Centrum Kultury i Sportu w Pruszczu Gdańskim, będącym zarządcą obiektu. Z dostępnych danych archeologicznych, dotyczących kultury wielbarskiej, tylko na stanowisku w Nicponii, powiat Kwidzyn, badanym w okresie międzywojennym, odkryto źródła archeologiczne, które można interpretować jako umocnienie obronne⁵⁸. Jednak nie było one wykonane tak, jak prezentowane jest to w Pruszczu – w postaci palisady, lecz stanowiło złożoną konstrukcję składającą się z chrustu i plecionki oblepionych gliną⁵⁹. Nie ma także przesłanek archeologicznych potwierdzających funkcjonowanie kamiennych kręgów na terenie osad⁶⁰.

Na terenie obiektu w Chacie Wodza znajduje się wystawa prezentująca zabytki archeologiczne, głównie z okresu wpływów rzymskich. Wystawę uzupełniają panele multimedialne. Hala Targowa jest z kolei miejscem, w którym odbywają się „spotkania z archeologią” w ramach lekcji żywej historii. Dużą atrakcją tych lekcji są zrekonstruowane stroje zarówno żołnierzy rzymskich, jak i mieszkańców *Barbaricum* z okresu wpływów rzymskich⁶¹.

Podsumowanie

Załoženiami archeologii są funkcje: naukowa, konserwatorska i edukacyjna lub popularyzatorska⁶². Opisywane instytucje paramuzealne działają z nastawieniem na realizację ostatniej z wymienionych funkcji archeologii. W rzeczywistości są w pewnym sensie odpowiedzią na zapotrzebowanie społeczeństwa, które kładzie większy nacisk na charakter rozrywkowy, jarmarczny⁶³, niż na rzetelność i odpowiedzialność w sposobie prezentowania dziedzictwa kulturowego. Wydaje się, że muzea stają w obliczu nierównej walki – muzealniki pieczołowicie i odpowiedzialnie stara ukazać przeszłość, a instytucje paramuzealne, których orężem jest duża kreatywność, opierają się na słabych podstawach

Gdańskim, stanowisko nr 15, „Acta Archeologica Pomoranica III”, XVI Sesja Pomoroznawcza, Szczecin 22-24 listopada 2007 r., część 1, *Od epoki kamienia do okresu wczesnośredniowiecznego*, Szczecin 2009, s. 481-488.

56 A. Ostasz, A. Strobin, *Rekonstrukcja budynków mieszkalnych z okresu wpływów rzymskich. Próba rekonstrukcji dwóch domostw wraz z obiektami towarzyszącymi. Chata kowala z kuźnią i chata bursztyniarza*. (Archiwum Faktoria Handlowa, Dział Rekonstrukcji Historycznych, Centrum Kultury i Sportu w Pruszczu Gdańskim, egzemplarz udostępniony autorom przez A. Ostasza), Gdańsk 2009.

57 Należy podkreślić, że jest to szczególna zasługa zespołu, kierowanego przez mgr Agnieszkę Rutę. Niestety, wszyscy wymienieni nie są już pracownikami Faktorii.

58 K. Przewoźna, *Osiedla z okresów późnolateńskich i wpływów rzymskich na Pomorzu Wschodnim*, „Pomorania Antiqua”, t. III, Gdańsk 1971, s. 175-176, 263, ryc. 38.

59 *Ibidem*, s. 176, 263, ryc. 38.

60 *Ibidem*, s. 181-193.

61 <http://www.faktoria-pruszcz.pl/articles/museums/2> (data dostępu: 07.02.2014).

62 L. Czerniak, *Dla kogo są wykopaliska? Profesjonaliści i społeczeństwo*, [w:] *Współczesne oblicza przeszłości*, (red.) A. Marciniak, D. Minta-Tworzowska, M. Pawleta, Poznań 2011, s. 180-183.

63 M. Pawleta, *Przeszłość we współczesności*, [w:] *Współczesne oblicza przeszłości*, (red.) A. Marciniak, D. Minta-Tworzowska, M. Pawleta, Poznań 2011, s. 92-96.

metrytorycznych, ale wspomaganych dość dużymi pieniędzmi. Funkcjonujące paramuzea nazwalibyśmy „instytucjami idącymi na skróty”. W momencie, w którym to frekwencja, a nie jakość jest głównym wskaźnikiem odbioru społecznego naszych prac, jesteśmy raczej na przegranej pozycji. Zapewne nasz artykuł nie będzie ostatnim i jedynym głosem dyskusji nad tego typu jednostkami.

Literatura

Czerniak Lech, *Dla kogo są wykopaliska? Profesjonaliści i społeczeństwo*, [w:] *Współczesne oblicza przeszłości*, (red.) A. Marciniak, D. Minta-Tworzowska, M. Pawleta, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2011, s. 177-185.

Szymańska-Bukowska Aleksandra, *Sopot w zamierzchłej przeszłości. Grodzisko wczesnośredniowieczne*, wydawnictwo Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 2010.

Fudziński Piotr, Fudziński Mirosław, *Ratownicze badania wykopaliskowe na osadzie wczesnośredniowiecznej w Pruszczu Gdańskim, stanowisko nr 15, Acta Archeologica Pomoronica III, XVI Sesja Pomorzoznawcza, Szczecin 22-24 listopada 2007 r., część 1, Od epoki kamienia do okresu wczesnośredniowiecznego*, Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich oddział w Szczecinie, Muzeum Narodowe w Szczecinie, Muzeum w Stargardzie, Szczecin 2009, s. 481-488.

Jarzęcka-Stąporek Joanna, *Wstępne sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w roku 2006 na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Owidzu, gm. Starogard Gdański, woj. pomorskie stan. nr 18*, Gdańsk 2006 (maszynopis w archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).

Król Danuta, *Excerpts from Archaeological Research AT Rzucewo, Puck Region*, [w:] *The Built Environment of Coastal Areas During the Stone Age*, (red.) D. Król, Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Gdańsku, Gdańsk, 1997, s. 135.

Król Danuta, *Osada Łowców Fok w Rzucewie*, [w:] *Ziemia Pucka. Przewodnik*, Wydawnictwo Pomorskie przy Regionalnej Pracowni Krajoznawczej PTTK w Gdańsku, Gdańsk 2012, s. 41-55.

Król Danuta, *Park Kulturowy Osada Łowców Fok w Rzucewie gmina Puck*, wydawnictwo Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk – Rzucewo 2013 (ulotka informacyjna).

Ostasz Adam, *Interdyscyplinarne badania grodziska wczesnośredniowiecznego w Owidzu, gm. Starogard Gdański, pow. Starogard Gdański, woj. pomorskie*, Gdańsk 2009 (maszynopis w archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).

Ostasz Adam, *Owidz, AZP:20-43/18, nr stan. w miejscowości 1. SAZ:0996/01/18. Wyniki badań sondażowych*, Gdańsk 2010 (maszynopis w archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku).

Ostasz Adam, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Owidzu, pow. Starogard Gdański. Wyniki badań z lat 2008 – 2009* (w druku).

Ostasz Adam, Strobin Anna. *Rekonstrukcja budynków mieszkalnych z okresu wpływów rzymskich. Próba rekonstrukcji dwóch domostw wraz z obiektami towarzyszącymi. Chata kowala z kuźnią i chata bursztyniarza.* Gdańsk 2009 (Archiwum Faktoria Handlowa, Dział Rekonstrukcji Historycznych, Centrum Kultury i Sportu w Pruszczu Gdańskim, egzemplarz udostępniony autorom przez A. Ostasza)

Paner Henryk, Król Danuta. *Dziedzictwo archeologiczne powiatu starogardzkiego. Stan i perspektywy.* „Rydwan. Roczniki Muzealne Muzeum Ziemi Kociewskiej”, (2006), nr 1, s. 15-25.

Michał Pawleta. *Przeszłość we współczesności.* [w:] *Współczesne oblicza przeszłości.* (red.) A. Marciniak, D. Minta-Tworzowska, M. Pawleta, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2011, s. 83-100.

Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Poradnik dla planistów i samorządów lokalnych, opracował zespół ds. miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w składzie: Jolanta Welc-Jędrzejewska (koordynator), Ewa Kulesza-Szerniewicz, dr Beata Makowska, Ewa Stieler, Elżbieta Jagielska, Warszawa 2011 (dostęp na stronie: <http://www.nid.pl/upload/iblock/c5e/c5e81b48ef92a-64a313d9ea02a31da61.pdf> (data dostępu: 07.02.2014).

Przewoźna Krystyna. *Osiedla z okresów późnolateńskich i wpływów rzymskich na Pomorzu Wschodnim.* „Pomorania Antiqua”, t. III, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 1971, s. 163-277.

Stąporek Marcin. *Centrum handlu bursztynem w okresie wpływów rzymskich na zachód od ujścia Wisły.* [w:] *Bursztyń poglądy, opinie*, t. 2, Materiały z seminariów Amberif 2005-2009, (red.) B. Kosmowska-Ceranowicz, W. Gierłowski, Międzynarodowe Stowarzyszenie Bursztynników, Gdańsk 2009, s. 103-110.

Stencel Piotr. *Rola powidzkiego grodziska w działalności Stowarzyszenia FIBULA.* „Rydwan. Roczniki Muzealne Muzeum Ziemi Kociewskiej”, (2008), nr 3, s. 17-20.

Storań Jan. *Charakterystyka eksploatacji fok na neolitycznym stanowisku w Rzucewie.* [w:] *Aktualne problemy epoki kamienia na Pomorzu.* (red.) D. Król, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk, s. 337-345.

Wadył Sławomir. *Opracowanie wyników ratowniczych badań wykopaliskowych przeprowadzonych w Owidzu, gm. Starogard Gdański w związku z inwestycją „Rekonstrukcja grodziska średniowiecznego wraz z turystyczną infrastrukturą towarzyszącą w Owidzu”.* Gdańsk 2012 (archiwum Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku).

Warمیńska Magda, Kurzyńska Sylwia. *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego na terenie inwestycji: Rekonstrukcja grodziska średniowiecznego wraz z turystyczną infrastrukturą towarzyszącą w Owidzu. (działki nr 175, część 149, 173, 14, 181, 188/14, 171).* Gdańsk 2011 (archiwum Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku).

Warownia na kupieckim szlaku. Gród w Owidzu, (red.) M. Walaszewska. A. Błażyński. Muzeum Ziemi Kociewskiej, Starogard Gdański, 2013.

Strony internetowe

http://www.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTML.htm?id=POJ-210.htm (data dostępu: 05.02.2014).

<http://form.stat.gov.pl/formularze/2014/passive/K-02.pdf> (data dostępu: 05.02.2014).

<http://www.faktoria-pruszcz.pl/page/oferta-dla-szkol> (data dostępu: 02.02.2014).

http://www.owidz.pl/oferta_zywe-lekcje-historii_185_121.html (data dostępu: 02.02.2014).

<http://restauracjagrodzisko.pl/> (data dostępu: 05.02.2014).

http://www.owidz.pl/galeria_grodzisko_30_124.html (data dostępu: 06.02.2014).

http://www.owidz.pl/arttykul_rekonstrukcja-grodziska-sredniowiecznego-w-miejscowosci-owidz--etap-iii---gmina-starogard-gdanski-_223_128.html (data dostępu: 06.02.2014).

http://www.owidz.pl/arttykul_grodzisko-owidz_182_128.html (data dostępu: 07.02.2014).

http://rzucewo.com/?page_id=7 (data dostępu: 15.01.2014).

<http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20031621568> (data dostępu: 15.01.2014).

<http://www.ckis-pruszcz.pl/> (data dostępu: 07.02.2014).

<http://www.faktoria-pruszcz.pl/page/o-faktorii> (data dostępu: 07.02.2014).

<http://www.mpov.uw.edu.pl/pl/thesaurus/stanowiska/pruszcz-gdanski> (data dostępu: 07.02.2014).

<http://archeowiesci.pl/2011/08/10/faktoria-handlowa-w-pruszczu-gdanskim-zaprasza-na-podroz-w-przeszlosc/> (data dostępu: 07.02.2014).

<http://www.faktoria-pruszcz.pl/articles/museums/2> (data dostępu: 07.02.2014).

http://rzucewo.com/?page_id=11 (data dostępu: 05.02.2014).

Marta Bloch
(University of Gdańsk)

Paweł Marek Pogodziński
(Archaeological Museum in Gdańsk, University of Gdańsk)

Archaeological para-museum institutions in Pomeranian Voivodeship

In recent years, Pomorskie Voivodeship observed establishment of institutions promoting archaeology whose specific activities have not been sufficiently characterized yet. These units are called para-museums or culture parks because they do not have the status of a museum but are aimed at promoting cultural goods. The article discusses three currently operating para-museum facilities: The Self-Government Institution of Culture called „Grodzisko Owidz”, „Osada Łowców Fok” Culture Park in Rzucewo and Faktoria in Pruszcz Gdański. They are connected not only by popularization of knowledge in the field of archaeology but also a different source presentation method that is rather uncommon. However, while the institutions in Pruszcz Gdański and Rzucewo try not to give up the solid tradition of knowledge about the past, the settlement in Owidz is an example of how easily may the word „reconstruction” be treated.

These objects would probably not find their establishment if not for the demand of the society which expects more entertainment and less truth and solid nature of source presentation. In a situation where the number of visitors is so important and the quality of exhibitions is a side issue, typical museums are in a hopeless situation when compared to commercial institutions which are supported by large funds thus they can afford freedom and creativity.